ТАРАС ПРОХАСЬКО

непрОсті

ТАРАС ПРОХАСЬКО

непрОсті

Івано-Франківськ
Лілея-НВ
2011

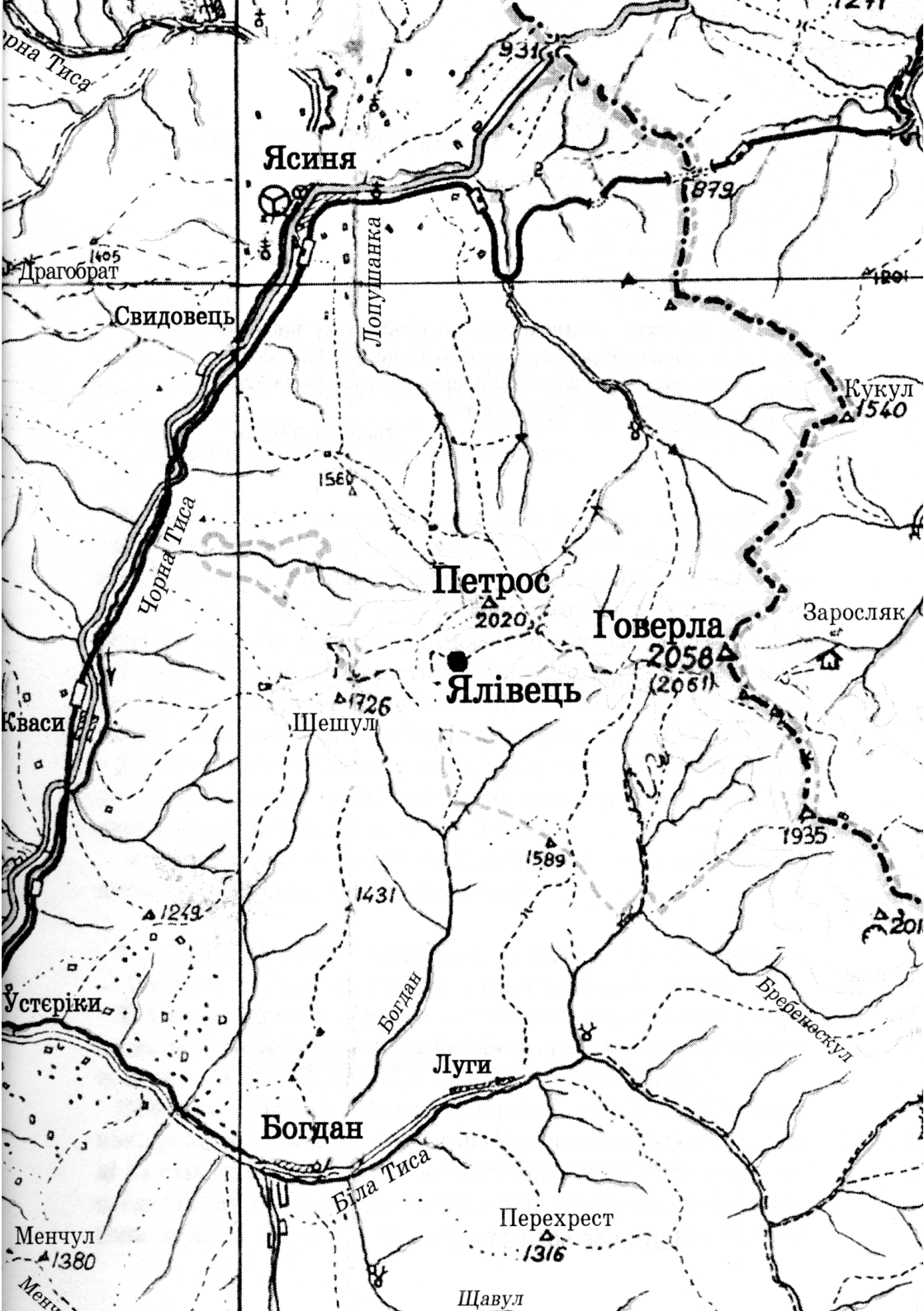
Ясиня
931
879
1405
Драгобрат
Свидовець
Лопушанка
Кукул
1540
1560
Чорна Тиса
Петрос
2020
Говерла
2058
(2061)
Заросляк
Ялівець
1726
Шешул
Квасі
1935
1589
1431
1249
Устєріки
Богдан
Луги
Бребенескул
Богдан
Біла Тиса
Перехрест
1316
Менчул
1380
Щавул

А хто не прочитає цей есей, тому чи тій буде непросто у житті, оскільки їх Непрості оминуть своїми явними сюжетами, ба навіть вимкнуть звук і світло.

Ярослав Довган

Видання третє

© Тарас Прохасько, 2002
© Видавництво «Лілея-НВ», 2011

ISBN 966-668-023-8

Шістдесят вісім випадкових перших речень

1. Восени 1951 року було би не дивно рушити на захід – тоді навіть схід почав повільно переміщатися в тому керунку. Однак Себастян з Анною в листопаді п'ятдесят першого пішли з Мокрої на схід, якого все ж тоді було більше. Точніше – на східний південь або ж південно-східно.

2. Ця подорож відкладалася стільки років не через війну – війна надто мало могла щось змінити в їхньому житті. Себастян сам наважився порушити традицію сім'ї, за якою дітям показували місця, пов'язані з родинною історією в п'ятнадцятирічному віці. Бо тоді, коли Анні було п'ятнадцять, Себастян усвідомив, що все повторюється і Анна стала для нього єдиною можливою жінкою на цілий світ. Що він не тільки може бути лишень біля неї, але і вже не може бути без неї. Тим часом у Ялівці – тому родинному місці, куди слід було повезти Анну, – на неї чекали Непрості. І Себастян знав, що вони дуже легко переконають доньку залишитися з ними.

Зрештою те, що Анна теж стане непростою, вони передбачили ще тоді, коли та народжувалася.

3. У квітні п'ятдесят першого Анна відчула, що тато Себастян – її єдиний можливий чоловік, і вони почали кохатися.

Тієї весни багато хто ходив нечуваними маршрутами і переносив неймовірні чутки. Так Себастян довідався, що Непрості зникли з Ялівця. Відтоді про них ніхто нічого не чув.

Ціле літо Себастян з Анною безпробудно любилися, і попри них пройшло кілька різних армій. Ніщо не перешкоджало йти ні на схід, ні на південь, ні на південний схід. Коли стало по-справжньому холодно і дороги щільніше втиснулися у свої лінії, вони нарешті вийшли з Мокрої і за кілька днів мали би бути в Ялівці. Подорож відкладали три роки. Але Себастян нічого не боявся – в нього знову була справжня жінка. Тієї ж породи, що завжди.

4. Він не міг собі уявити, як зможе показати доньці всі місця в горах від Мокрої до Ялівця насправді. Замість чотирьох днів потрібно, щоб подорож тривала чотири сезони. Тільки так, а ще вдень, уночі, вранці і вечером Анна могла би побачити, як разом по-різному виглядає ця дорога. Він дивився на мапу, читав назви вголос і ставав щасливим уже від цього.

Його навіть не засмучувало, що мапа нічого не промовляла до Анни.

Щоправда, трохи непокоїли дерева, яких не бачив стільки років – їх ріст є найчастішою причиною того, що робить місця несподівано невпізнаваними. І найповажнішим доказом необхідності ніколи не полишати близьких дерев напризволяще.

Щодо самого переходу, то жодна подорож і так не знає, що з нею може статися, не може знати своїх справжніх причин і наслідків.

5. Колись Франц казав Себастянові, що на світі є речі, набагато важливіші від того, що називається долею. Франц мав на увазі передовсім місце. Є місце – є історія (якщо ж снується історія, значить, мусить бути відповідне місце). Знайти місце – започаткувати історію. Придумати місце – знайти сюжет. А сюжети, зрештою, теж важливіші, ніж долі. Є місця, в яких неможливо вже нічого розказати, а іноді варто заговорити самими назвами в правильній послідовності, щоб назавжди оволодіти найцікавішою історією, яка триматиме сильніше, ніж біографія. Топоніміка здатна запровадити в блуд, але нею можна цілком обійтися.

6. І з Себастяном сталося щось подібне. Він знайшов собі Ялівець, вигаданий Францом. Його захопила лінгвістика. Топоніміка захопила його, а не просто він захопився її нуртами.

Плеска, Опреса, Темпа, Апеска, Підпула, Себастян. Шеса, Шешул, Менчул, Білин, Думень, Петрос, Себастян.

Коли ще не існувало ніяких гір, назви були вже приготовлені. Так само, як і з його жінками, – їх ще не було на світі, коли його кров почала мішатися з тою, яка мала стати їхньою.

Відтоді йому йшлося лише про те, щоб триматися цієї обмеженої топоніміки і цієї скороченої генетики.

7. Франциск зустрів Себастяна на скелі за Ялівцем. Себастян вертався з Африки і стріляв у птахів. Снайперська

рушниця не давала відчути вбивства. Через оптику видно лиш певне кіно. Постріл не те що обриває фільм, а вносить у сценарій якусь нову сцену. Тож він настріляв досить багато різних дрібних пташок, які летіли понад Ялівцем якраз до Африки.

Незабаром мала статися зима. Зима мусить щось змінити. Зима дає мету – це її основна властивість. Вона закриває відкритість літа, і вже це мусить у щось вилитися.

Франциск шукав щось, із чого можна було зробити наступний анімаційний фільм. І раптом: перед зимою, скеля над містом, всередині міста, зграя птахів над горою, які летять до Африки, Малої Азії, туди, де поля з шафраном, алое і гібіскусом між гігантською шипшиною недалеко перед довгим Нілом, кілька убитих в око різнокольорових птиць, поскладаних одна на одну, від чого різні кольори ще більше різняться, у кожному правому оці – відблиск міжконтинентального маршруту, в кожному лівому – червона пляма, і жодне пір'ячко не подерте, і легенький вітер нагортає пух з одного невагомого тільця на примарний пух іншого, й око стрільця у зворотному заломленні оптики. І стрілець. Червоний білий африканець.

8. Себастян змерз у руки. Він відморозив їх у нічній Сахарі. Відтоді руки не терпіли рукавиць. Себастян сказав Францові – а що мають робити піаністи, коли стає так зимно.

Вони дивилися у всі боки, і всюди було гарно. Бо була осінь, і осінь перелазила в зиму. Франц називав різні гори, навіть не показуючи – де яка. Потім він запросив його до себе. У нього вже давно не було гостей – давно не зустрічав на скелях когось незнайомого. Мабуть, тоді вони вперше пили каву з ґрейпфрутовим соком. Коли Анна принесла їм збанок на зашклену ґалерею, де у мідній пічці палилося пообрізуваним галуззям винограду, то Себастян попросив, щоб вона трохи затрималася і показала – що видно через це вікно. Анна переповіла – Плеску, Опресу, Темпу, Підпулу, Шесу, Шешул, Менчул, Білин, Думень, Петрос.

Була пізня осінь 1913 року. Франц сказав, що є речі, набагато важливіші від того, що називається долею. І запропонував Себастянові спробувати пожити в Ялівці. Темніло, й Анна перед тим, як принести другий збанок – майже сам сік, кави кілька крапель, – пішла постелити йому ліжко, бо ще не зуміла би зробити це напомацки.

Хронологічно

1. Себастян залишився в Ялівці восени 1913 року. Тоді йому було двадцять років. Він народився з іншого боку Карпат – на Боржаві – в 1893 році. В 1909-му цілий місяць мешкав з батьками у Трієсті, а через рік поїхав воювати до Африки. Додому вертався через Чорне море і Констанцу, далі – Роднянські гори, Гринява і Піп Іван. Пройшов Чорногору, пройшов під Говерлою і Петросом. Була пізня осінь 1913-го.

2. Ялівець з'явився двадцять п'ять років перед тим.

Це місце вигадав Франциск, якого частіше називали Францом. Двадцять років Франциск жив у містах – Львові, Станіславі, Вижниці, Мукачевому. Він учився рисувати лише в одного графіка (той працював колись із Бремом, а потім робив і підробляв печатки) і мусив, і хотів, і міг переїжджати за ним з місця на місце. Якось йому показали фотоапарат, і він перестав рисувати. Однак трохи пізніше відразу за Моршином помер ілюстратор, що супроводжував краківського професора ботаніки – вони їхали в Чорногору описувати рослини Гуцульщини. В Станіславі професор надибав Франца, і через кілька днів той побачив місце, де почувся на місці – сродно і щасливо. Через рік Франциск вернувся туди і почав будувати містечко.

А ще через п'ять років Ялівець був найхимернішим і досить модним курортом Центральної Європи.

3. Анна, через яку Себастян залишився в Ялівці, спочатку називалася Стефанією. Справжньою Анною була її мама – Францискова жінка. Вона лікувалася від страху висоти, бо була альпіністкою. Приїхала на курорт разом зі своїм приятелем – спелеологом. Вони робили одне і те ж найкраще у світі. Лиш

вона лізла догори, а він – вниз, але обом найбільше бракувало простору. Коли Анна завагітніла від Франциска, то вирішила народити дитину тут, у Ялівці. А коли народилася Стефанія, то Анна вже нікуди не хотіла вертатися.

Вона загинула на дуелі, на яку її викликав її чоловік. Франциск відразу переінакшив Стефанію на Анну. Він сам виховував доньку аж до того дня, коли запросив до їхнього дому Себастяна, який вертався з Африки на Боржаву. Тоді Франциск побачив, що відтепер вона буде або слухатися іншого чоловіка, або не зважатиме ні на кого.

Листи до і від беди

1. Єдиною людиною, яка знала їх усіх упродовж кількох десятиліть, був старий Беда. Казали, що він з Непростих. В усякому разі Беда знався і з ними. Коли Франц навчив Анну читати і писати, – довший час він не хотів, щоб вона вміла, бо розумів, що Анна буде не писати, а записувати, і не читати, а перечитувати, а це здавалося Францові непотрібним, – вона захотіла довідатися більше про початок Ялівця, про маму. Таке міг знати лише старий Беда, і вона писала йому листи із запитаннями. Відповіді приходили або дуже скоро, або йшли так довго, що здавалося, ніби цього разу була вказана неправильна адреса (за якою не мешкав навіть хтось такий, хто б міг відписати, що Беди там не може бути ніколи).

Якраз тоді Беда почав жити в панцернику, переїжджаючи з місця на місце, але не переходячи межі певного кола, центром якого був Ялівець. Колись Беда розповів одну історію.

2. Коли він перший рік прожив у своєму панцернику, то думав, що не зможе забути жодної його дрібної деталі до кінця життя. Потому панцерник наїхав на міну, забуту італійцями, які будували тунель на Яблуницькому перевалі. Беда мало не помер. Його забрали якісь гуцули. Тіло було цілком зранене, і не так, як ножем, шаблею чи сокирою, а так, ніби повідкривалися щілини в землі. Його запхали в бочку з медом і поїли козячим молоком, звурдженим у перегрітому вині. А панцерник заходилися ремонтувати циганські скрипалі. Через дев'ять місяців Беда виліз із меду. Панцерник стояв у саду, і діти, стоячи на ньому, струшували з дерева осінні яблука. Здається, сніжний кальвін. Тож Беда думав, що запам'ятав свого воза назавжди. Він видряпався, швидко слабнучи, по драбинці до люка і зрозумів,

що не пам'ятає, як цією драбиною ліз дев'ять місяців тому. Заплющив очі і не зміг собі уявити, де що є там, де все було таким знаним. Заспокоював себе тим, що стала іншою шкіра. Або тим, що під час ремонту скрипалі відкинули якісь деталі. І не зміг себе заспокоїти. Так писав старий Беда.

Анна слала йому листи із запитаннями про свою родину. Він відписував, відповідаючи на запитання, і завжди дописував ще щось про себе, хоч вона того не просила, але читала з цікавістю.

3. Деякі Аннині листи виглядали якось так.

...я не прошу, щоб ти розказував усьо...

...я тобі також хочу багато всякого сказати про Ялівець, Франциска, маму, Непростих. Ти ж єдиний на цілий світ, хто знав їх усіх...

...я сама не знаю – пощо мені це, але я їх відчуваю без голосів. Я відчуваю своє тіло, я починаю думати так, як воно. Раптом розумію, що я не самостійна. Я залежу від них усіх, бо ними теж думає моє тіло...

...мені не зле від такої залежності, але хочу знати – що в мені чиє: що Францове, що мамине, що Непростих, що від Ялівця, а що моє...

...вагання – це щось більше, ніж помилка...

...кажи ще щось...

...розказуй далі...

...як давно виглядав Ялівець...

...я так кажу: я так тебе дуже люблю, є і є...

...я знаю, що мама з'явилася вже тоді, коли Ялівець став модним. Таких курортів більше у світі не було...

...про всіх наших попередніх тато завжди говорив через слово мабуть...

4. Старий Беда відписував (Якби я пам'ятав усе, що вони казали, що ми говорили. Навіть без того, що оповідав я. І якби вони розказували тоді мені все те, що вони говорили без мене. Але ж вони теж мало що пам'ятали, крім кількох фраз. Коли ж ти не пам'ятаєш, як казав, як тобі казали, то нікого нема. Ти не

почуєш голосів. Треба чути голос. Голос живий і голос оживлює. Голос сильніший від образу. Франц казав мені, що є речі, значно важливіші від долі. Скажімо, інтонації, синтаксис. Коли хочеш залишитися самим собою – ніколи не відкидай власних інтонацій. Він цілу війну говорив тим самим голосом, що завжди. Я не можу говорити з тобою другий раз лиш про це. Я не можу розказати тобі всього того, що ти хочеш почути. Я можу говорити. І тоді ти можеш почути те, що хочеш. А навпаки – ні. Але і ти всього не запам'ятаєш. Сказане минає. Нам добре тепер, бо нам гарно говориться. Мені подобається слухати себе до тебе. У вас у родині ніхто не визнавав загальновизнаного синтаксису. Знаєш, які ваші фамільні фрази – є і є, треба і треба, безвідповідальна послідовність щільна, я так тебе дуже люблю... Вагання – це більше, ніж помилка, або менше. Але надовше. Кажуть, що твій дідо – мамин тато, він не тутешній, десь із Шарішу – мав маленький сад. Він мріяв там пожити на старості. Лежати на своїх лежаках із мушель слимаків, курити опіум і штурхати босою ногою шкляні кулі. Він обмурував невеличкий кавальчик землі, засіяв його добірною дрібною однорідною травою. Посередині закопав страшенно височезний стовп і пустив по ньому плющ, фасолю і дикий виноград. Поруч викопав яму і засипав її цілу черепашками слимаків. Казали, що щось таке він колись побачив за високим муром на Градчанах, коли заблудився там і поліз на черешню видивитися, куди далі йти. На тому лежаку він лежав, коли курив. Голову клав на великий плаский камінь, на якому росли самі лишайники. Він ходив у Білі Татри, визбирував якісь спори і заражував чи запліднював ними камінь. Ще сам повидував шкляні кулі, всередині яких були живі цикламени. Кулі можна було штовхати, вони котилися, цикламени переверталися і через якийсь час починали викручуватися, скеровуючись низом до землі, а верхом – до сонця. Сад знищили, коли мама була ще мала, і дідо втік з нею і всіма дітьми в гори. Франц також не місцевий. Ніхто не скаже тобі, звідки він прийшов, звідки ви родом. Він захотів жити в Ялівці, бо сподівався, що там не буде ніяких вражень, не відбуватиметься жодних історій. Він хотів, щоб довкола не

ставалося нічого, за чим не встигаєш. Нічого, що треба би було запам'ятовувати. Був ще дуже молодий. Не знав, що так не буває, – це перше – життя вирує всюди, хай по-дрібному, одноманітно, але нестримно, неповторно і нескінченно. А друге – нічого і так не мусиш запам'ятовувати, лапати насильно. Те, що має залишитися, приходить назустріч і проростає. Така собі ботанічна географія – вичерпність радості проростання. Я знаю, що перша Анна з'явилася вже тоді, коли Ялівець став модним. Звідусіль з'їжджалися пацієнти, щоб пити джин. Містечко виглядало вже так, як тепер, лиш не було твоїх придумок. Були збудовані маленькі готелі, пансіонати з барами. Там можна було пити самому в номері, на пару, в товариствах, три рази денно, натще і на ніч, або цілу ніч, або могли збудити в якійсь годині вночі і подати порцію до ліжка. Можна було лишатися спати там, де пив, або випивати з лікарем чи психотерапевтом. Я любив напиватися на гойданці. Анна дуже добре лазила по скелях. Вона відчувала вагу кожного фраґмента власної площі й уміла розкласти її на вертикальній стіні. Там нічого не треба бачити масштабно. І головне – ти завжди зі шнурком. Вона думала, що їй усе байдуже, а насправді почала боятися. Почала приїжджати до Ялівця після того, як сильно побилася. Бо знову могла добре лазити, але власне боялася. Не могла добре пояснити, бо майже не вміла говорити, хоч і думала кожним міліметром тіла. Франц тоді був удвоє більший, ніж тепер, – можеш собі уявити, що вони відчували. Франц ніколи нікому такого не оповідав. Але я знаю, що найкраще їм було тоді, коли Анна завагітніла. І це – не через мабуть. Чомусь заведено вважати, що закінченням певного сюжету є смерть. Насправді ж сюжети закінчуються якраз тоді, коли хтось народжується. Не ображайся, але коли ти народилася, закінчилася історія Франца і твоєї мами...).

Анні дуже подобалося, що писав Беда на обгортках, які ще пахли різними фруктовими чаями.

Генетично

1. Франциск вважав себе людиною поверховою. Любив поверхні. Почувався на них упевнено. Не знав, чи є сенс залазити глибше, ніж бачить око. Хоч завжди прислуховувався до того, що звучало за будь-якими перетинками. І принюхувався до струменів, що виривалися з пор. Дивився на кожен рух, але, дивлячись на когось, не намагався уявити – що хто думає. Не міг проаналізувати сутності, бо переповненість зовнішніх деталей давала досить відповідей. Він не раз зауважував, що цілком задовольняється тими поясненнями різних явищ, які даються побачити, не потребуючи доступу до знання про глибинні зв'язки між речами. Найчастіше він користувався найпростішою фігурою мислення – аналогією. Переважно думав про те, що на що подібне. Точніше – що нагадує що. Тут він перемішував форми зі смаками, звуки із запахами, риси з доторками, відчуття внутрішніх органів з теплом і холодом.

2. Але одне філософське питання цікавило його по-справжньому.

Франц роздумував про редукцію. Він зважував, як величезне людське життя, нескінченність наповнених нескінченністю секунд поступово можуть редукуватися до кількох слів, якими, наприклад, сказано все про цю людину в енциклопедії (з усіх книжок Франц визнавав лише енциклопедичний словник Ларусса, і його бібліотека складалася з кільканадцятьох доступних ляруссівських перевидань).

Однією з його розваг було постійне придумування статей із кількох слів чи речень у стилі Ларусса – про всіх, кого він знав чи зустрічав. Статті про себе він навіть записував. За роки їх набралося кілька сотень. І хоча кожна містила щось, що відрізняло її від інших, усе ж його – хай ще не закінчене життя – вміщалося в кількадесят добре впорядкованих слів. Це захоплювало Франца і, не перестаючи дивувати, давало надію на те, що жити так, як він, – цілком добре.

3. Ще одним доказом його власної поверховості було те, що Франциск нічого не знав про свій рід. Навіть про тата і маму знав лише бачене в дитинстві. Вони чомусь ні разу не говорили з ним про минуле, а він ніколи не додумався хоч про щось запитати. Ціле дитинство лиш малював на самоті все, на що дивився. Батьки померли без нього, він тоді вже мав свого вчителя в іншому місті. Зрештою, якось Франциск зрозумів, що жодного разу, навіть у перші роки життя, не намалював ні маму, ні тата. Їхня редукція була майже абсолютною.

Мабуть, саме страх продовження такої пустки змусив його розказувати доньці якнайбільше всілякого про себе. Навіть про будову світу він намагався викласти так, щоб Анна завжди пам'ятала, що про те чи інше їй уперше сказав тато.

Хоча про її маму – його Анну – він теж знав лиш те, що пережив разом з нею – трохи більше, ніж два роки. Але цього було досить, щоб дівчинка знала про маму все, що належиться.

А за ціле своє життя – крім останніх кількох місяців – Анна жодного дня не прожила без тата. Навіть після того, як стала жінкою Себастяна.

4. У вересні 1914 року вона добровільно пішла до війська і після кількох тижнів вишколу потрапила на фронт у Східній Галичині. Себастян із Франциском залишилися самі в будинку неподалік від головної вулички Ялівця. З фронту не було жодних вістей. Аж весною 1915-го до міста прийшов кур'єр і передав Себастянові (Францові відрубали голову день перед тим, і завтра мав відбутися похорон) немовля – доньку героїчної самохотниці Анни Ялівцівської. Себастян так і не довідався, коли точно народилася дитина і що робила вагітна Анна в найстрашніших битвах світової війни. Але точно знав – це його донька. Назвав її Анною, точніше – другою Анною (то вже після її смерті він часто говорив про неї просто – друга).

5. Друга Анна чимраз більше ставала подібною на першу. Чи то насправді вони обоє були подібними на найпершу – це міг знати лише старий Беда. Щодо Себастяна, то він привчився щодня порівнювати себе і Франциска.

Він сам виховував свою Анну, не допускаючи до неї ніяких жінок. Урешті сталося так, що вісімнадцятирічна Анна самостійно вибрала собі чоловіка. Ним був, звичайно, Себастян.

6. Цього разу не було такого, чого б він не знав про вагітність своєї жінки. Зрештою, лише він був присутній при народженні їхньої дочки і – одночасно – рідної внучки. І Себастян бачив, як народження стало кінцем історії. Бо на початку наступної його найрідніша друга Анна померла хвилину перед тим, як третя опинилася в нього на руках.

Десь у своїх гірких глибинах Себастян відчув шалене скручування і розправляння підземних вод, замальовування і стирання світів, перетворення двадцяти попередніх років на насінину. Він подумав, що не треба ніяких Непростих, аби вгадати, що таке вже колись із ним було, а з щойнонародженою жінкою він доживе до подібного закінчення. Що справа не в дивовижній крові жінок цієї родини, а в його нестримній силі бути влитим у неї. Що не вони мусять помирати молодими, а він не має права бачити їх більше, ніж по одній.

7. Себастян вийшов на веранду. Непрості, мабуть, прийшли вже давніше, але тихо сиділи на лавках, дочікуючись, поки закінчаться пологи.

На вечерю Себастян настріляв мало не сто дроздів, які щойно об'їли всі ягоди на молодій чорній горобині. Він спік їх цілими – лише повискубував пір'я і натер шафраном.

Дві жінки – віжлунка і гадєрниця обмили Анну і загорнули її в кольорові ліжники.

Чоловіки тим часом якось погодували дитину і казали, що нічого не треба їй казати – бо сама непроста. А ще сказали, що казав Франц, що є речі значно важливіші від долі. Здається, він мав на увазі спадковість.

Після вечері Себастян ніяк не міг заснути. Він згадував – чи не говорила колись Анна про місце, де хотіла би бути похованою, і як нагодувати завтра дитину. Потім почав думати про досліди пастора Менделя з горохом і вирішив, що ця дитина буде щасливою. Спробував уявити себе через сімнадцять років – у 1951 році – і відразу заснув.

Перша стара фотографія – єдина недатована

1. Невисокий мур складений із пласких кам'яних плит неправильної форми. Крім того, плити дуже відрізняються розмірами: є тонкі й маленькі, як долоня з підігнутими пальцями, а трапляються такі довгі, що на них можна вигідно лежати. Вони ж – найгрубші, але саме серед цих нема жодної відколеної рівно по всій довжині. Однак переважають усе ж таки середні. Якби тримати таку плиту перед собою, впершись підборіддям в один край, то другий ледве сягав би пояса. Мур має дивну особливість: хоч виглядає дуже цілісно і здається, що ніколи не закінчується, – саме так мали би виглядати всі позначені межі – незамащені шпари між поскладаним лежма камінням викликають бажання або поперемінювати плити місцями, або робити з кожним окремо ще щось інше.

2. Важливо, що все каміння цілком чисте. На цілому мурі не росте ніякого моху, жодного малесенького деревця чи бодай стебла. Якщо навіть якесь листя і попадало на нього з кількох буків (мур досить широкий, а листя вже жовтіє, і де-не-де його обриває сухий вітер, як то буває в кінці серпня, – це зрозуміло навіть із чорно-білої фотографії), то його хтось ретельно позмітав із нагрітого пообіднім сонцем каміння.

Між деревами за муром – теж кам'яна кубічна будівля. Каміння бездоганно відшліфоване, здається, що весь будинок – моноліт без жодного вікна. Рельєф на фронтоні імітує чотири шухляди, тож куб виглядає як величезна комода. Будинок зроблений так, ніби верхня шухляда трохи висунена. На порівняно малій металічній емальованій таблиці простим грубим і низьким шрифтом написано YUNIPERUS.

3. А перед муром – фраґмент викладеної вже річковими кругляками дороги. Дорога починається знизу посередині картки, веде в лівий верхній кут, огинаючи високу похилу кедрову сосну,

і зникає знову ближче до середини – звичайно, зверху. При кінці дорога піднімається під таким кутом, що служить одночасно тлом знимки. Весь час мур – справа, а зліва – вузький канал із порожніми бетонними берегами. Ще лівіше, вже за каналом, умістився лиш кусочок високого дощаного настилу, на якому стоїть кілька пляжних лежаків і бочівок зі стрункими ялівцями.

4. Франциск, у білому полотняному плащі з великими ґудзиками, стоїть на самому краї каналу, на березі, ближчому до дороги. Через руку в нього перекинута одежа. Вона такого самого кольору, як і плащ, але можна розрізнити, що там лише сорочка і штани. В другій руці – чорні черевики. З постави видно, що він щойно відвернувся від поверхні води. А там – голова людини, котра пливе каналом за течією.

5. Лице розрізнити неможливо, але Себастян знає, що то він. Так бувало не раз: вони прогулювалися містом – Себастян повільно плив каналами, а Франц ішов поруч берегом.

Канали супроводжували кожну з вуличок Ялівця. В такий спосіб вода з багатьох потічків, що стікала схилом над містом, збиралася в басейн на його нижній межі. Себастян міг годинами плавати в гірській воді, і вони безперервно розмовляли. Судячи з усього, світлина мала бути зроблена наприкінці літа 1914 року. Адже лише раз із ними ходив молодий інструктор з мистецтва виживання, якого запросили до одного пансіонату, починаючи з вересня, викладати на платних курсах. Крім нього, тоді приїхали ще вчитель есперанто і власник гектографа. Але на прогулянку містом попросився тільки інструктор.

6. Відразу після купелі і фотографування інструктор запропонував зайти кудись на джин, але Себастянові з Францом хотілося легкого свіжого вина з волохатого аґрусу, і вони повели інструктора до Беди, до панцерника, що стояв між двома плямами-островами жерепа. Беда ціле літо збирав різні ягоди, і тепер усередині панцерника стояло кілька десятилітрових бутлів, у яких ферментували різнокольорові ягоди, нагріті металічними стінами воза.

Вони спочатку куштували потрошки кожного вина, а потім випили все аґрусове. Інструктор страшенно розбалакався і почав

перевіряти, як Себастян уміє розв'язувати легенькі задачки з теорії виживання. Виявилося, що той майже нічого не знає і зможе дуже легко померти в найневиннішій ситуації. Хоч Себастян уявляв собі, що таке саме виживання. Уявляв так добре, що врешті перестав про нього дбати. І все ж виживав.

7. В Африці він мав багато нагод загинути, але вижити було важливіше, бо цікаво, що Африка. Нарешті він, дивлячись на будь-який кусник землі – навіть пісяючи вранці, – бачив, що перебуває на іншому континенті, на незнаній тверді. Так він переконався, що Африка існує. Бо перед тим перелік місцевостей, довгий ряд відмінностей в архітектурі, розміщенні зірок, будові черепів і звичаях стирався принциповою незмінністю квадратиків ґрунту і трави на ньому.

8. А про виживання він уперше довідався тоді, коли ця трава почала горіти довкола нього. Вітер, який переважно приносив лише психічні розлади, розганяв вогонь у чотири боки від того місця, куди впав на висушену землю. А потім, випередивши вогонь (можливо, він забіг власне туди, звідки його розганяв у чотири боки вітер), Себастян утрапив усередину дощу, що назбирувався цілий рік і потім тік затверділим червоним ґрунтом багатьма паралельними потоками, для яких людина важить так мало, як найменша піскова черепашка, і так багато, як мільйони, міріади спраглих течії насінин, скинутих відмерлим бадиллям упродовж багатьох місяців без жодної краплі.

Інструктор був уражений неуцтвом Себастяна. Він не вірив, що хтось дозволяє собі спокійно жити, нічого не знаючи, як уникнути щоденної небезпеки. Тож Себастян вирішив, що більше не скаже про виживання жодного слова.

9. Отже, єдина недатована знимка була зроблена 28 червня 1914 року. Треба буде надписати цю дату на звороті хоча би твердим олівцем.

Якби напис навіть і стерся, – а написане олівцем обов'язково стирається, переважно вже тоді, коли уточнити хоч щось уже нікому, – то від твердого олівця мусить залишитися рельєфний слід, витиснений у попореному гострим ґрафітом найверхнішому шарі паперу.

ФІЗІОЛОГІЧНО

1. Кожен чоловік потребує вчителя.

Чоловікам узагалі треба вчитися.

Особливі чоловіки вирізняються не тільки здатністю вчитися і навчитися, але й тим, що завжди знають і пам'ятають – чого саме від кого вони навчилися, навіть випадково. І якщо в жінок пам'ять про вчителів є проявом доброзичливості, то для чоловіків – найнеобхіднішим складником самого вивченого.

Найвидатніші чоловіки не просто вчаться ціле життя (вчитися – усвідомлювати те, що відбувається), а й дуже скоро стають чиїмись учителями, наполягаючи на усвідомленні прожитого. Власне, так твориться неперервність школи, яка поруч із генеалогічним деревом забезпечує максимальну ймовірність того, що впродовж твого життя світ не мав би змінитися настільки, щоб лише через це цілковито втратити охоту жити.

(Згодом і Франциск, і Себастян побачили, як багато деякі жінки знають без учителів, як мудрі жінки стають наймудрішими, коли навчаться вчитися, а коли наймудріші пам'ятають тих, від кого перебирали досвід, невимушено роблячи його своїм, то перетворюються на щось таке, чого ніколи не зможе сягнути жоден чоловік. Хоча б тому, що в таких жінок нічого, окрім того, що щось таке може існувати, жодному чоловікові навчитися не вдається).

2. Графік, котрий учив Франца, вчився у Брема. Брем вчився у звірів. Роками графік переповідав Францові різні історії про Бремових учителів. Роками Франц дивився на звірів і рисував їхні звички. Пізніше саме ця адаптована зоологія стала основою виховання його доньки. Зрозуміло, що цього ж навчив він і Себастяна, коли той назавжди лишився в Ялівці і почав жити в його домі. Тому і Себастянові діти знали ці історії так само добре.

3. Другою Анною Непрості зацікавилися власне тому, що вона так уміла розуміти тварин, що могла ставати такою, як вони, і жити з тим чи іншим звіром, не викликаючи в нього неспокійного відчуття іншості. Щодо Себастяна, то йому подобалося, як кожного ранку, для тонусу, Анна на кілька хвилин перетворювалася на кішку чи лемура. А за спільні ночі він ніби переспав навіть з такими дрібними істотами, як павуки і короїди.

4. Франциск досить скоро зауважив, що має дещо подовжену фізіологію. Ясно, що фізіологія кожної істоти залежить від середовища, але у випадку Франца ця залежність виявилася перебільшеною. Він безсумнівно відчував, як частина того, що мало би відбуватися в його тілі, виноситься далеко за оболонки. І навпаки – щоб статися, деякі зовнішні речі мусили частково користуватися його фізіологічними механізмами.

Франц думав, що чимось нагадує гриби, переплутані з деревом, чи павуків, чиє травлення відбувається в тілі вбитої жертви, або молюска із зовнішнім кістяком – мушлею, риб, випущена сперма яких вільно плаває у воді, аж поки щось не запліднить.

Він бачив, як тим чи іншим думкам бракує місця в голові і вони розміщуються на фраґментах краєвиду. Бо досить було подивитися на якусь ділянку, щоб відчитати осілу там думку. А для того, аби щось згадати, він мусив уявно перейтися знайомими місцями, переглядаючи і визбируючи потрібні спогади.

А кохаючись з Анною, точно знав, як вона виглядає всередині, бо був переконаний, що цілий проходив її внутрішньою дорогою.

5. Непокоїти власна фізіологія перестала його відразу після того, як учитель розповів йому, що Брем оповідав, ніби у псів нюх у мільйон разів гостріший, ніж у людей. Це було незбагненно, жодна уява не могла навіть близько підійти до такого поняття. Але Франц, зменшивши порядок принаймні до десяти, перейнявся тим, як усе, що відбувається назовні, побільшено відображається у псячих головах, які протяги носяться коридорами їхнього мозку (Це він також розповів

Себастянові, і той намагався вважати з різкими запахами, щоб псів не подразнювало те, від чого неможливо втекти. Себастян мало не плакав, коли, ідучи на снайперські позиції, мусив намащувати черевики тютюновим розчином, щоб пси, раз затягнувшись тим запахом, утратили охоту і здатність іти його слідом). (Франц так заповажав псів, що, поселившись у Ялівці, завів собі кількох дуже різних. Із поваги ж ніколи не виховував їх. Пси жили, народжувалися і вмирали вільними. Здається, дивлячись на життя інших псів в околицях Ялівця, вони були за це Францові вдячні. Зрештою, саме вони були справжньою інтеліґенцією Ялівця).

6. Щоправда, одного, мабуть, найінтеліґентнішого, названого Лукачем на честь серба-лісівника, який навчив Непростих вирощувати дерева трохи повільніше, як дикий виноград, а під час війни обсадив Ялівець непрохідними для війська хащами, Франц мусив убити власною рукою.

7. Лукача покусав скажений горностай.

Йому вже було дуже погано, і невдовзі мало початися остаточне вмирання. Як то буває при сказі, корчі могли посилитися від вигляду води, від подуву вітру в лице, від світла, голосної розмови, від доторку до шкіри і повороту шиї.

Лукач лежав у оранжереї, в затінку молодого берґамота. Якраз розцвіли квіти пасіофрута з усіма своїми хрестами, молоточками, цвяхами і списами, і Франц мусив накрити весь кущ намоченим полотняним чохлом для піаніно, щоб терпкий запах страстей не подразнював Лукача (колись він так любив ці пахощі, що в час цвітіння цілими днями спав під пасіофрутом, не виходячи з оранжереї).

Берґамот ріс у самому кінці довгого проходу. Франциск ішов до нього з тесаком у руці через цілу оранжерею, минаючи екзоти один за одним. Пес подивився самими очима на обличчя, руку, меч і ледь підняв голову, підставляючи горло. Але Франц зробив інакше – обняв Лукача і притис голову вниз, щоб натягнулися хребці і удар починався від спинного мозку, а не закінчувався ним.

Незважаючи на швидкість операції, Лукач мав би встигнути занюхати власну кров, а Франц виразно чув, як скриплять тканини, через які проривалося лезо. Було враження, ніби ці звуки доносяться у внутрішнє вухо з власної шиї (як чуєш часом свій голос, коли кричиш під водоспадом).

8. Убивство Лукача так вразило Франца, що потім йому не раз здавалося, що то Лукач дивиться на нього очима своїх дітей, що Лукачеві жести, пози і міміка іноді виринають з-під шерсті псячих онуків і правнуків. Що Лукач виявився безсмертним.

Франц просто замало прожив, аби побачити, що це не цілком так. Бо вже Себастян мав нагоду безліч разів переконатися, як можна входити в одну і ту ж річку, живучи і з дружиною, і з дочкою, і з внучкою.

Не вбачав Себастян нічого дивного і в тім, що сам Франц помер, як Лукач (мабуть, лиш крові він не занюхав, але звуки роздертих тканин дійсно чув усередині), хоча вбивали його не так старанно.

9. Так само жодних алюзій не з'явилося у Себастяна, коли років двадцять після смерті Франца на нього просто посеред мосту через Тису накинувся вишколений військовий пес. Себастян лиш трохи присів, щоб утримати прискорений тягар, і підставив летючій пащі вбраний у кожух лікоть. Паща зімкнулася на лівій руці міцніше, ніж кліщі, а Себастян вийняв правою велику бритву з кишені кожуха й одним зусиллям відрізав псячу голову так, що вона залишилася вчепленою в лікоть, а тіло впало на дошки мосту.

10. З такою розширеною фізіологією Францискові не могло бути добре будь-де. Йому найбільше йшлося про місце, в яке – як у випадку плаценти і зародка – його фізіології було би якнайкомфортніше проростати.

Беда добре писав Анні – така собі ботанічна географія. Франц знайшов місце, яке робило подорожі необов'язковими.

Перед прем'єрою одного зі своїх фільмів у сінематографі «Yuni-perus» він навіть сказав публіці з цілої Європи: живу, як трава чи ялівець, так, щоб не бути більше ніде після того, як насіння ожило; дочікуючись світу, який перейдеться мною; побачити його не просто знизу вгору, а спроектованим на небо, себто побільшеним і досить спотвореним, щоб бути цікавішим; зрештою, моє місце завжди опинятиметься в центрі європейської історії, бо в цих краях історія в різних формах сама приходить на наші подвір'я.

11. В Ялівці, а властиво у місці, де ще не було Ялівця, Франц почав жити якнайсправжніше. Навіть дещо стидаючись свого щохвилинного щастя.

12. Того дня, коли вони з професором спинилися між Петросом і Шешулом, Франц думав, що мандрує небесними островами. Лиш кілька найвищих верхів визирало над хмарами. Західне сонце світило тільки їм. Червоний верхній бік хмар розливався затоками, лаґунами, протоками, заплавами, дельтами і лиманами. Про те, що в глибині, не йшлося.

На м'якому схилі Франц знайшов ягоди. Через обмаль літнього часу в цій високогірній тундрі вони достигли одночасно – суниці, афини, малина, ожина і ґоґодзи. Франц перестав належати собі, включився в якісь космічні рухи, бо не міг спинитися, з'їв стільки ягід, аж мусив лягти, тоді відчув, що опускається до дна небувалого лона, не втримав і вилився.

Трохи вище була ще весна і цвіли пухнасті первоцвіти.

Ще вище повільно топився сніг.

Франц побіг униз і забіг між буки, серед яких панувала осінь. Під час цього бігу крізь рік він вилився вдруге. Професор тим часом розклав шатро. Вони з'їли по кілька гуцульських коників, виліплених із сиру, і зварили чай із листя всіх ягід. Тоді почалася ніч. Від місяця все здавалося засніженим, румунські гори виглядали далекою смужкою берега, а землю нестримно покидало тепло із запахом вермуту.

Ходити, стояти, сидіти, лежати

1. Якщо місця справді є найсправжнішими сюжетами, то кульмінацією Ялівця як міста були, безумовно, часи, коли міським архітектором стала Анна – донька Франциска.

Дітям мультиплікаторів, які ні на крок не відходять від тата, стати архітектором неважко. Особливо в місті, яке придумав тато. За її першим ескізом у 1900 році (Анні було тоді сім) збудували новий синематограф «Yuniperus» у вигляді комода з шухлядами – спеціально для показів Францових анімаційних фільмів.

Ще дитиною Анна спроектувала басейн у вигляді гнізда чомги, який плавав у озері, підземні тунелі з отворами, як у кротів, на різних вуличках міста, бар, у якому вихід був улаштований так, що, переступаючи поріг залу, ти опинявся не надворі, як міг сподіватися, а в точнісінько такому ж залі, чотириповерховий будинок-шишку і величезну двоповерхову віллу-соняшник.

2. Бо Анна мислила тілом. Кожен рух вона могла відчувати не тільки цілісно, але і як послідовність напружень і розпружень м'язових волокон, обертання в суглобах, завмирання і вибухи кровотоку, проникання і вичавлювання струменів повітря. Тому реченнями її мислення були просторові конструкції. Тож будь-яку будівлю вона бачила, обминаючи покриття. І, знову ж таки, як простір, у якому відбуваються переміщення інших рухомих і напіврухомих конструкцій – пальців, хребтів, черепів, колін, щелеп.

3. Однак Франциск зауважив, що на початках фантазія Анни не могла вийти за межі симетрії. Він з'ясував для себе, що зачарованість дивом природної симетрії є першим дитячим кроком до усвідомленого відтворення краси світового ладу.

4. Анна виховувалась досить обмежено.

Ще коли вона називалася Стефанією, а Анною була лише її мама, Франц зрозумів, що головне у вихованні дітей – якнайбільше бути з ними. Мабуть, він перейнявся цим надто буквально, бо після смерті дружини майже двадцять років не було жодної хвилини, коли б вони з Анною були окремо. Завжди разом. Або в одній кімнаті, або разом виходили з дому, або робили щось у саду, бачачи одне одного. Навіть купаючись, Анна ніколи не зачиняла дверей лазнички. Їм було важливо могти постійно чути, що говорить інший. Це стало єдиним принципом Францискової педагогіки. Дивно, але їй таке життя подобалося. Відколи Анна почала по-справжньому займатися архітектурою, то аж тремтіла від радості, коли вони працювали за різними столами великого кабінету – вона занотовувала ескізи і робила креслення, а тато малював свої мультфільми.

5. Ціле життя Франциск говорив не так до неї, як просто вголос. Все те, що слухала Анна, чули і їхні пси. Анна рідко щось запитувала, натомість привчилася постійно розповідати про всі свої відчуття, намагаючись знаходити найточніші словосполучення.

Часто вона перебивала Франца – розкажи те саме ще раз, але не так коротко.

Анна не вміла читати і писати, зате щодня передивлялася малюночки в Ляруссі. Музику вона чула лише у виконанні курортної капели і ще гуцульських флоярів, цимбалістів, гуслярів, трембітарів. Сама грала лише на дримбі. Коло рисувала бездоганно, але складала його з двох симетричних половин. Так само точно вміла зробити будь-який еліпс, а пряму могла безконечно продовжувати, час від часу перепочиваючи кілька хвиль або місяців. Про маму знала все, що належиться знати дівчинці. Бавилася з псами і в такий спосіб перебувала в товаристві ровесників.

6. Вона жила вдвічі більше, щодня проживаючи своє і Францискове життя.

7. Несподівано для самої себе Анна почала рисувати квасолини. Рух, яким це робилося, давав їй найвищу фізичну насолоду. Тисячні повторення не робили насолоду меншою. Анна почала про це думати.

Вона скрізь вбачала квасолю – в річковому камінні і місяці, в скручених псах і позі, в якій найчастіше засинала, в овечих нирках, легенях, серці і півкулях мозку, в грудках будза і шапочках грибів, у тільцях пташок і зародках, у своїх грудях і улюблених двох тазових кістках, які стирчали внизу живота, в берегах озерець і концентричних лініях, якими показували збільшення висоти гори на географічних мапах. Урешті вирішила, що не що інше, як квасоля, є найпродуманішою формою вилучення малого простору з великого.

8. Про це Анна розповіла старому Беді, коли принесла цілий мішок великої синьої квасолі до його панцерника. Вони витягли мішок на дах панцерника і висипали все у верхній люк. Анна заглянула вниз і завмерла – всередині панцерник був повен квасолі різних розмірів і кольорів, вершина купи повільно зсувалася, наче потоки лави у вулкані. Беда збирав з усього Ялівця квасолю, щоб відвезти її на базар у Косові.

Видно, потім він щось казав Непростим, бо вони прийшли і зробили так, що цілком молоду Анну призначили міським архітектором.

9. Коли Франц вибирав місце, він дбав, щоб там було добре у всіх чотирьох станах – ходити, стояти, сидіти і лежати, в яких може перебувати людина.

З Анною було інакше. Вона від початку жила в такому місці. Ставши архітектором, Анна почала видумувати ще щось інше. Вона дуже добре пам'ятала те, чого навчив її Франц, і ще ліпше – що вчив саме Франц. Але вперше не повірила, що він сказав їй усе.

10. Можна падати – і під деякими будинками встановили батути, на які зіскакувалося просто з балконів.

Можна висіти – і з двох гір натягнули линви, якими, взявшись за спеціальні держаки (їх Анна знайшла серед маминих альпіністських причандалів), з'їжджалося аж на центральну площу, провисівши кілька хвилин над дахами і нижчими деревами.

Можна гойдатися – і на будинках розмістили трапеції, на яких переліталося на протилежний бік вулиці.

А ще можна котитися, підскакувати, повзати, порпатися – це теж було по-різному враховано в оновленому Ялівці. Пацієнтів на джиновому курорті стало ще більше. Себастян тоді вже воював у Африці, а зі Станіславської тюрми втік терорист Січинський.

11. Франц ясно бачив, що нічого нового Анна придумати не змогла, бо навіть під час падіння (чи, скажімо, польоту – якби їй навіть таке вдалося) людина або стоїть, або лежить, або сидить на повітрі.

Але новації йому сподобалися, і він запропонував заливати на зиму всі вулиці водою. Ялівець на кілька місяців ставав суцільною ковзанкою. Лише тримаючись за поруччя вздовж вулиць, можна було якось видряпатися у верхню частину міста. Але Франц умів ходити по слизькому.

12. Мандруючи з Франциском найближчими горами, Анна бачила багато різних гуцульських осель. Дивлячись уважніше, вона зрозуміла, що означає мати свій дім. Дбання про дім робить щоденний пошук їжі осмисленим. Мати дім – ніби відкладати рештки харчу або ділитися з кимось їжею. Або часом, призначеним на знаходження їжі.

Якщо тіло – брама душі, то дім – той ґанок, на який душі дозволено виходити.

Вона бачила, як для більшості людей дім є основою біографії і виразним результатом існування. А ще там відпочиває пам'ять, бо з предметами їй найлегше дати собі раду.

Її чарувала та гуцульська особливість – самому вибудувати свою хату далеко від інших. На чистому місці. Коли дім збудований, він стає мудрішим від усіх пророків і віжлунів – він завжди скаже, що тобі робити далі.

13. Ще така властивість краси. Щоб бути доступною, краса мусить могти формулюватися словами. А тому – бути подрібненою. Дім дає той дрібний простір, у якому можна встигнути зробити красу власними силами.

Початковими умовами краси житла Анна вважала простір, світло, протяги, переходи між поділеністю простору. Тому спроектувала кілька будинків як гуцульські хати-ґражди. Окремі кімнати і приміщення помешкання виходили безпосередньо на квадратове подвір'я, замкнуте з усіх боків власне цими кімнатами.

14. Витоком усієї краси, яка може бути під орудою людей, усієї естетики є, безумовно, рослини (зрештою – їжі теж; тут ідеальне і матеріальне єдині, як ніколи). З іншого боку – мало що інше є таким досконалим утіленням етики, як догляд за рослинами. Не кажучи вже про те, що споглядання сезонних змін – найпростіший вихід у приватну філософію. Тому сербський лісівник Лукач засадив подвір'я ґражд привезеними з Македонії квітучими кущами: барбарисом, камеліями, вересом, кизилом, вовчими ягодами, форзиціями, гортензіями, жасмином, маґноліями, рододендронами, клематисами.

15. Саме ж місто Анна сказала обгородити прозорими зиґзаґуватими гуцульськими огорожами з довгих смерекових лат – воринням. Уходилося до міста справжніми воротами-розлогами, розсуваючи заворітниці.

Особливої потреби в цьому не було, але Анна хотіла оживити якнайбільше слів, необхідних тоді, коли такі огорожі є – ґари, заворинє, гужва, бильця, кєчка, спиж.